

ՀԱՅ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐՆ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
(XIX դարի կես – XX դարի սկիզբ)

Ճարտարապետական տարբեր ոճերի խառնարան հանդիսացող Ստամբուլ քաղաքում իրենց հետքն են թողել նաև հայ կառուցողները: Թուրքիայի ազգային ճարտարապետության հիմնադիր՝ հայազգի Սինան ճարտարապետը, որը ծնվել է 1489 թ. Կեսարիայի Աղունաս գյուղում, ապրելով 86 տարի Պոլսում կառուցել է 334 շենք, որոնցից 34-ը պալատներ են¹: Պոլսի ճարտարապետության մեջ իրենց անջնջելի կնիքը դրեցին նաև հայ ճարտարապետների հռչակավոր գերդաստանի՝ Պալանների բոլոր ներկայացուցիչները, որոնք շքեղաշուք ու գեղակերտ կառույցներով նոր ոճ հաղորդեցին Օսմանյան կայսրության մայրաքաղաք Ստամբուլին: Ստամբուլի համբավավոր շենքերի կարևոր, թերևս մեծ մասը նրանք են կառուցել²: Սինչև Պալանները, արքունի ճարտարապետությունը հանձնված էր Սերվերյան ճանիկ ամիրային³:

Սուլթան Ֆաթիհ Սեհմեդ II-ը (1545-1581) իմանալով հայ ժողովրդի շինարար կարողությունները բազմաժանր հայ ընտանիքներ տեղափոխեց և բնակեցրեց Պոլիսում: Սուլթանն այս քայլն անելով հուսախաբ չեղավ, քանի որ հայ ժողովրդի մասնակցությունը թուրք մշակույթի զարգացման և բարգավաճման ուղղությամբ եղավ անզնահատելիորեն օգտակար⁴:

Նրանց մի մասը ծառայության մտան օսմանյան արքունիքում և արժանացան կայսերական շնորհների: Պալանները, որոնք ստանձնեցին արքունի ճարտարապետի պատվավոր և պատասխանատու պաշտոնը,

¹ Խաչատրյան Հ., ճարտարապետների 300-ամյա գերդաստանը, «Հայրենիքի ձայն», 1967, 2 ապրիլի (N 14), էջ 5-6:

² Հայ ճարտարապետների թագավոր Պալան գերդաստանի մատուցած ծառայություններն ու Ստամբուլի մեջ կառուցված համբավավոր շենքերը, Քուլիս, Ստամբուլ, 1960, N 326, էջ 12:

³ Աճառյան Հ., Հայոց դերը Օսմանյան կայսրության մեջ, «Բանբեր Երևանի Համալսարանի», 1967, N 1, էջ 158:

⁴ Tuğlacı P., Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul, 1981, s. 1.

մեկ ու կես դարի ընթացքում իրենց գործունեությամբ և մեծ ներդրում ունեցան Օսմանյան կայսրության ճարտարապետության զարգացման մեջ: Պալանների գերդաստանին է պատկանում Բեյազըթի երկնասլաց Յոդեհի աշտարակը, Բեյլերբեյիի, Դոլմաբահչեի ու Չրադանի պալատները, որոնք զարդարում են Բոսֆորի զույգ ափերը, իսկ Գյոքսույի, Ըհլամուրի, Այազադայի ապարանքները և Յըլդըզի պալատը համարվում են ճարտարապետական գոհարներ:

Թուրքիայի և առհասարակ համաշխարհային արվեստի պատմության մեջ բացառիկ երևույթ է Պալանների ընտանիքը: Այդ գերդաստանի ինն անդամներ սերնդե սերունդ ճարտարապետ լինելով իրենց դրոշմ են թողել Օսմանյան կայսրության ճարտարապետության բնագավառում: Այս ընտանիքի անդամներն են՝ Պալի Քալֆա (?-1803), Գրիգոր ամիրա (1764-1831), Սենեքերիմ ամիրա (?-1833), Կարապետ ամիրա (1800-1866), Նիկողոս բեյ (1826-1858), Հակոբ բեյ (1837-1875), Սարգիս բեյ (1831-1899), Սիմոն բեյ (1846-1894), Լևոն բեյ (1855-1925):

Օսմանյան կայսրությունը հաստատել էր Եվրոպայի հետ մշակութային և տնտեսական հարաբերություններ դեռևս Ահմեդ III օրոք (1703-1730): XVIII դ. սկսած արևմտյան ոճն աստիճանաբար մուտք էր գործում Թուրքիա: Մասնավորապես իտալացի նկարիչների գործունեությունը մեծ ազդեցություն է ունեցել տեղի ճարտարապետության, որմնանկարչության և նկարչության վրա: Այն ավելի զգալի դարձավ Մահմուդ II-ի (1808-1839) ժամանակաշրջանում, երբ արևմտականացման համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին: Եվ այդ ժամանակվանից ի վեր Պալանները, իրենց տաղանդն ու հմտությունները ժառանգաբար փոխանցելով XVIII և XIX դդ.՝ օսմանյան ճարտարապետությանը, մեծ նպաստ բերեցին: Նրանք իրենց կառուցած բազմաթիվ շինությունների՝ պալատների, ապարանքների, զորանոցների, հիվանդանոցների, թատրոնների մեջ կիրառել են Բարոկկո և Ամպիր ճարտարապետական ոճերի սկզբունքները⁵: Արևելյան ճարտարապետական ոճը միաձուլելով արևմտյանին՝ Պալանները ստեղծեցին մի յուրահատուկ ոճ: Այս կառույցները եզակի են ոչ միայն իրենց ճարտարապետական լուծումներով ու գեղարվեստական արժեքով, այլ նաև ամրությամբ, որի շնոր-

⁵ Նույն տեղում, էջ 2:

հիվ դրանք կարողացել են դիմակայել բնական աղետներին: Կառույցների մեծ մասը մինչև այսօր էլ կանգուն է և պարբերաբար վերանորոգվելով՝ ծառայում են որպես հիվանդանոց, դպրոց, համալսարան, վարժարան, թանգարան և այլն:

Այժմ համառոտ ներկայացնենք Պալյան ընտանիքի անդամների կենսագրականները և կառուցած շինությունները:

Պալի Քալֆա՝ Պալյան ընտանիքի առաջին անդամն է, 1683 թ. Կեսարիայի Դերեվանք գյուղից եկել է Պոլիս:⁶ Նա Ահմեդ I մոտ աշխատել է որպես «Մերամեթչի» (շենքեր նորոգող): Այդ ժամանակ օսմանյան ճարտարապետությունը միայն այդ տիտղոսն ուներ⁷:

Գրիգոր Պալյան (1767-1831) իր հոր Պալիի անվամբ ստացավ Պալյան ազգանունը, Պալյան ընտանիքի առաջին նշանավոր ներկայացուցիչն է: Սելիմ III-ը (1789-1807) նրան նշանակեց արքունի ճարտարապետ և խորհրդատու: Գրիգորն այս պաշտոնում մնաց Մուստաֆա IV-ի (կառավարել է մի քանի ամիս) և Մահմուդ II-ի (1808-1839) օրոք: Մահմուդ II-ի տված մեծաշնորհի համաձայն, նա և իր զավակներն ազատվեցին տուրքերից և ստացան բազմաթիվ արտոնություններ (նա կարող էր ուզած ձևով հագնվել, ձի հեծնել, մորուք թողնել, զույգ թիե-րով նավակ նստել, օգտվել դատական իրավունքից)⁸: Գրիգոր Պալյանի բազմաթիվ կառույցներից մինչև մեր օրերը կանգուն են մնացել 20 շենք: Նրա բեղմնավոր գործունեության շրջանը Ասելիմ III-ի իշխանության օրոք էր: Սելիմ III-ը և Մահմուդ II-ը հատկապես կարևորում էին բանակի վերափոխումը և վերակառուցումը: Գրիգոր ամիրայի վարպետությունը կայանում է զորանոցների կառուցման մեջ: Նրա գլխավոր գործերից են՝ Սելիմիյեյի, Դավուդ փաշայի, Մալթեփեյի, Ռամիի զորանոցները, Նուսրեթիեի (Թոփհանե) մզկիթը, Սարայքուրնույի, Բեշիքթաշի պալատները⁹:

⁶ Սիրունի Հ., Պոլիս և իր դերը, Անթիլիաս, 1988, հ. III, էջ 107:

⁷ Թեոդիկ, Ամենուն տարեցույց, Պոլիս 1916-1922 թթ, 1921, էջ 256:

⁸ Tuğlacı P., նշվ. աշխ., էջ 9:

⁹ Մրմրյան Հ., Մասնական պատմություն հայ մեծատուններու 1400-1900 թթ., Պոլիս, 1909, էջ 99:

Սենեքերիմ ամիրա՝ (?-1833) Գրիգոր ամիրայի կրտսեր եղբայրը, նրա հայտնի միակ և ամենակարևոր գործը 85մ Բեյազըթի Յոդեհի աշտարակն է¹⁰:

Կարապետ ամիրա՝ (1800-1866) Գրիգոր ամիրայի կրտսեր զավակը: Մահմուդ II-ի կողմից նշանակվել է արքունի ճարտարապետ: Ամենահայտնի գործը Դոլմաբահչեի պալատն է, որը համարվում է Պոլսի ամենագեղեցիկ կառույցը: Աշխատել է Մահմուդ II-ի, Աբդուլ Մեջիթի (1839-1861) և Աբդուլ Ազիզի (1861-1876) օրոք: Կառուցել է 7 պալատ, 5 գործարան, 2 զորանոց, 1 մզկիթ, 7 եկեղեցի, 2 հիվանդանոց, 3 դպրոց, 4 ջրի ամբարտակ, 2 դամբարան և այլն¹¹: Այս շինությունների մեծ մասը այսօր էլ կանգուն են և գտնվում են պետության պաշտպանության տակ՝ որպես պատմական հուշարձաններ¹²:

Կարապետ ամիրան իր շրջանի ամենանշանավոր ճարտարապետներից մեկն էր, միայն Դոլմաբահչեն բավական է սա հաստատելու համար: Նրա շինությունները կառուցված են դասական Ամպիր ոճով: Օառայելով երեք սուլթաններին՝ արժանացել է նրանց գնահատանքին: Ստացել է իր ֆեսի վրա Աբդուլ Մեջիթի թուղրան կրելու արտոնությունը, իսկ ամենակարճ ժամանակում Ձեյթինբուրնույի երկաթի գործարանը կառուցելու համար արժանացել պատվո նշանի¹³: Կարապետ Պալանը արքունի ճարտարապետի պաշտոնը վարել է իր փեսա՝ ամիրա Յովհաննես Սերվերյանի հետ համատեղ:

Նիկողոս բեյ՝ (1826-1858) Կարապետ ամիրայի կրտսեր զավակը: Ավարտել է Փարիզի Գեղարվեստական Բարձրագույն Վարժարանի ճարտարապետության բաժինը: Ստամբուլ վերադառնալով՝ աշխատանքի է անցել հոր մոտ: 22 տարեկանում Աբդուլ Մեջիդի հրամանով Չրադանի պալատի մեջ եվրոպական ոճով կառուցել է գրադարան: Սա նրա առաջին գործն էր և բարձրակարգ վարպետություն ցուցաբերելու համար արժանացել է սուլթանի ուշադրությանը՝ նշանակվելով արքունի

¹⁰ Туğluacı P, նշվ. աշխ., էջ 49:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 51-53:

¹² Ձարդարյան Յ., Յիշատակարան Ա-ե հատոր, Դ հատոր, 1933-1939 թթ., Ստամբուլ, էջ 40-43:

¹³ Գեղունի, Որբունի կամ պատկերազարդ բացառիկ բազմավեպ, Վենետիկ, 1900, էջ 11:

ճարտարապետ: Նիկողոս բեյի կյանքը կարճատև էր, բայց շատ արդյունավետ: Նրա բոլոր կառույցներում ակնհայտ էր իր գերդաստանի՝ Պալյանների ինքնատիպ ոճը՝ նրբորեն միաձուլված տեղականի հետ: Նիկողոս բեյը դարձավ սուլթան Աբդուլ Մեջիդի խորհրդատուն արվեստի գծով, և արժանացավ բազմաթիվ շքանշանների: Իր հեղինակությամբ վայելում էր մտավորականների համակրանքն ու հարգանքը: Մահացավ երիտասարդ հասակում ժանտախտից: Սուլթանի հրամանով պալատում երեք օր սուգ հայտարարվեց: Նրա կառուցած շինություններն են՝ Դոլմաբահչե պալատի թագադրության սրահը, Արքայական դռները, Դիվանհանեն, Բեյքոզի, Գյոքսուի, Ըհլամուրի պալատները, Չրաղանի պալատի հատակագիծը, Օրթաքյոյի, Չրաղանի, Դոլմաբահչեի մզկիթները, Թոփհանեի ժամացույցի աշտարակը, Դոլմաբահչե պալատի թատրոնը¹⁴:

Հակոբ բեյ՝ (1837-1875) Կարապետ ամիրայի զավակը. կրթությունն ստացել է Փարիզում: Նիկողոս բեյի մահվան լուրն ստանալուց հետո վերադառնում է Ատամբուլ՝ հոր և եղբոր՝ Սարգիս բեյի հետ աշխատելու համար: Նշանակվում է արքունի ճարտարապետ և ստանում իր ֆեսի վրա ոսկի եռանկյուն և կարկին կրելու իրավունքը: Պարզևատրվել է զանազան շքանշաններով և տիտղոսներով, պետության կողմից արժանացել է «Ուլա էվվելի» (առաջիններից առաջինը) և «Սյութեմայիզ» (նշանավոր) աստիճանների:

Նրա կառույցներն են՝ Բեյքոզի Թոքաթի, Սկյուտարի Քոշույուլուի Մայր Թագուհու, Չուբուքլու Հտիվ Իսմայիլ փաշայի, Մերջանի Ալի փաշայի ապարանքները, Աքսարայի Փերթենիյալ Մայր Թագուհու մզկիթը, Չրաղանի, Բեյլերբեյի պալատները¹⁵:

Սարգիս բեյ՝ (1831-1899) Կարապետ ամիրայի զավակը. Փարիզում կրթություն ստանալուց հետո վերադառնալով Ստամբուլ՝ աշխատել է հոր հետ: Սարգիս Պալյանը հոր մահից հետո, իր եղբոր Հակոբի հետ աշխատել է որպես արքունի ճարտարապետ: Լավ ճարտարապետ լինելուց բացի, նաև երկու գյուտի հեղինակ էր, որի շնորհիվ իր համբավը տարածվել էր ամբողջ Եվրոպայով մեկ: Դրանք ներկայացվել էին Լոն-

¹⁴ Tuğlacı P, նշվ. աշխ., էջ 171-172:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 205-206:

դոնի միջազգային ցուցահանդեսին և արժանացել մրցանակի: Երկուսի համար էլ Սարգիս Պալյանը մենաշնորհ էր ստացել անգլիական կառավարությունից (1862): 1867 թ. նա արժանանում է «Ուլա Էվելլի» աստիճանի¹⁶: Այդ գյուտերի շնորհիվ նրա շինությունները որքան արագ էին կառուցվում, այնքան էլ ամուր էին: Այդ կառույցների հատակագծերը պատրաստում էր նրա եղբայր Հակոբը: Սուլթան Աբդուլ Մեջիդի հետ Աալոնիկ գնալով մեկ գիշերվա մեջ կառուցել է մարմարյա մի ավազան, որի շուրջ սուլթանն ընդունել էր քաղաքի ավազանուն: Բեյլերբեյի պալատը կառուցել է երկու տարում, Յըլդըզի պալատը վեց ամսում: Նա իր Քուրուչեշմեի կղզում մի քիմիական լաբորատորիա էր հիմնել և աշխատանքներ էր տանում նորանոր գյուտերի հայտնագործության համար¹⁷: Սարգիս Պալյանի մոտ աշխատում էր վեց հազար բանվոր: Հիմնել էր «Շիրքեթի Նաֆլայի Օսմանի» անունով մի ընկերություն և ստանալով 35 տարվա մենաշնորհ՝ սկսել էր կամուրջների և երկաթուղիների շինարարություն: 1874 թ. տեղի ունեցած ուժեղ երկրաշարժի հետևանքով Պոլսում բազմաթիվ շենքեր էին քանդվել, ու, երբ սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ը՝ (1876-1909) տեսնելով, որ պալատների կառույցները զերծ են մնացել փլուզումից, Սարգիս բեյին շնորհեց երկրորդ կարգի «Օսմանիե» շքանշան: 1875 թ. նրան վստահվեց Բաղդադի երկաթուղու շինության մենաշնորհը: Նույն տարում պարգևատրվեց առաջին կարգի «Սեջիդիե» շքանշանով: Վերջապես, նկատի ունենալով իր երկարամյա ծառայություններն Օսմանյան կայսրությանը, 1878 թ. մարտի 31-ին Սարգիս բեյին շնորհվեց ճարտարապետական բարձրագույն կոչում՝ «Սեր Սիմարը Դեվլեթ» (պետության ճարտարապետ): Օսմանյան կայսրության ճարտարապետության մեջ առաջին անգամ էր, որ ոչ մահմեդականին տրվում էր նման կոչում¹⁸: Նրա կառուցած շինություններն են՝ Բեյլերբեյի, Չրադանի, Քյաղըթանեի պալատները և մզկիթը, Բեյքոզի, Թոքատի, Ալեմդադի, Յըլդըզի, Քալենդերի, Ջինջիրլիքուլուի, Թոփքափըի, Իզմիթի, Սերդարի, Այազադայի ապարանքները, Գյումուշ-

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 237:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 238:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 239:

սույի գորանոցը, Մաչքայի գորանոցը և ոստիկանատունը, Մաչքայի Ազիզիե մզկիթը, Մեջիդիե գորանոցը (Թաշքըշլա)¹⁹:

Սիմոն Բեյ՝ (1846-1894) Կարապետ ամիրայի զավակը. կրթությունն ստացել է Եվրոպայում: Մանրանկարել է այն բոլոր շինությունները, որոնք կառուցվել են իր ընտանիքի անդամների կողմից: Հակոբ Բեյի մահից հետո նշանակվել է արքունի ճարտարապետ և պարգևատրվել երկրորդ կարգի «Մեջիդիե» շքանշանով²⁰:

Լևոն Պալյան՝ (1855-1925) Նիկողոս Բեյի որդին, կրթությունն ստացել է Փարիզում, Ստամբուլ վերադառնալուց հետո, երկար տարիներ աշխատել է իր հորեղբոր՝ Մարգիս Պալյանի մոտ²¹:

Պալյանների կառույցներն արտացոլում են Օսմանյան կայսրության ճարտարապետական դեպի արևմտականացում կատարած ճարտարապետական առանձնահատկությունները: Որոշ ռուս պատմաբաններ, նսեմացնելով Պալյանների վաստակը, գրում են, թե նրանք աղավաղել են թուրքական ճարտարապետական ոճը, շինությունների զարդաքանդակները գցում են նրանց գեղարվեստական արժեքը, անճաշակ են և խորհրդանշում են Օսմանյան կայսրության անկումը, Օսմանյան ճարտարապետության դեգրադացիան²²: Միանգամայն անընդունելի համարելով ռուս պատմաբանների այս գնահատականը՝ նշենք, որ այդ շրջանում նման զարդաքանդակները ճարտարապետական կառույցների անխուսափելի մասն էին կազմում, բացի այդ, Պալյանները նույնությամբ չէին ընդօրինակում եվրոպական ճարտարվեստի ոճերը, այլ շատ հմտորեն հարմարեցնում էին արևելյանին: Իսկ ինչ վերաբերվում է թուրք պատմաբաններին, ապա նրանք, հավատարիմ մնալով իրենց վարած քաղաքականությանը, չարունակում են աղավաղել և խեղաթյուրել պատմական փաստերը:

Էրգրումի Աթաթուրքի անվան համալսարանի Գեղարվեստական ֆակուլտետի դասախոսական կազմը դոկտոր Մելման Ջանի գլխավորությամբ 2007 թ. ապրիլի 28-ին անցկացրեց մի գիտաժողով՝ «XIX դ.

¹⁹ Պարոնյան Հ., Երկեր, Ազգային ջոջեր, Ե., 1979, էջ 178-179:

²⁰ Tuğlacı P., նշվ. աշխ., էջ 321-322:

²¹ Նույն տեղում, էջ 324:

²² Еремеев А., На стыке Азии и Европы, Москва, 1980, с. 208; Юсупов А., Стамбул, Москва, 1970, с. 85-86.

ճարտարապետներն ու հայերը» խորագրով: Այդ կազմակերպել էր «Թուրք աշխարհի հետազոտություններ» հիմնադրամը: Բացման խոսքով հանդես եկավ հիմնադրամի նախագահ դոկտոր Թուրան Յազկանը: Իր զեկույցում՝ Յազկանը նախ նշում է թուրքերի «մեծ ու կարևոր» ազգ լինելը՝ ջանալով որպես ապացույց զանազան «փաստեր» բերել: Այնուհետև հայտարարում է, որ «պատմության մեջ ազգերը երկու մասի են բաժանվում՝ ազգեր և «masa» ազգություններ (masa թուրքերեն նշանակում է անպիտան, հին): Ըստ նրա հայերը պատմության «masa» ժողովուրդների առաջնորդներից են: «Թուրքերի մեծ քաղաքակրթության մոտ նրանց ծայրը նմանվում է դատարկ թիթեղի»: Ազգայնամոլ արտահայտություններով լեցուն բացման խոսքից հետո դոկտոր Սելման Ջանը անցել է բուն թեմային և հայտարարել, որ Ստամբուլի ամենագեղեցիկ կառույցների ճարտարապետ համարվող Պալան ընտանիքի անդամներն իրականում ճարտարապետ չեն եղել, այլ «müteahhit»-են (պայմանագրով վարձված աշխատողներ): Սելման Ջանի կարծիքով XIX դ. ճարտարապետական բոլոր նախագծերը պայմանագրով հանձնվել են «վարձու աշխատողներին» և բոլոր պաշտոնական փաստաթղթերում նրանք գրանցվել են որպես «kalfa» (ճարտարապետի օգնական): XIX դ. նմանատիպ հանձնարարություններ անող ամենաճանաչվածը Պալանների ընտանիքն է եղել: Թուրք պատմաբանների կեղծ պնդումով՝ Սենեքերիմ Պալանի կառուցած Բեյազըթի Չրդեհի աշտարակը, Գրիգոր Պալանի Ռամիի զորանոցը, Կարապետ Պալանի Զրադանի, Նիկողոս Պալանի Դոլմաբահչե պալատները և Օրթաքյոյի մզկիթը Օսմանյան պետական արխիվներում գտնվող փաստաթղթերի համաձայն ճարտարապետ Սեյիդ Աբդուլհալիմ էֆենդու ստեղծագործություններն են: Ըստ Ջանի՝ Պալան ընտանիքին վերագրվող մյուս կառույցները ևս օտար ազգի ճարտարապետներին են պատկանում՝ Մեջիդիե զորանոցի (Թաշքըշլա) հեղինակը ոչ թե Սարգիս Պալանն է, այլ անգլիացի ճարտարապետ Վիլիամ Ջեյմս Սմիթը: Յըլդըզ Դամիդիե մզկիթը դարձյալ Սարգիս Պալանինը չէ, այլ ազգությամբ հույն Նիքոլաքիին է կառուցել, Սարայբուրնույի պահեստները ոչ թե Սիմոն Պալանն է հեղինակել, այլ Ավգուստ Ջասմունդինը: Թուրք պատմաբանի հայտարարությամբ Օսմանյան կայսրության վերջին գլխավոր ճարտա-

րապետ Մարգիս Պալյանը Աբդուլ Չամիդ II-ից գործարան կառուցելու համար Քուրուչեշմե կղզում տարածք է ստացել և հողամասը սեփականացնելով՝ իր համար մի առանձնատուն է կառուցել: Նրան տրված «Պետության գլխավոր ճարտարապետ» կոչումն էլ չի նշանակում, որ նա ճարտարապետ էր, և վերջինս այս տիտղոսն իր անձնական կապերի շնորհիվ է ձեռք բերել և այլն²³:

Պալյան ճարտարապետները հաջորդաբար շարունակել են իրենց արդյունավետ և ներգործուն աշխատանքը: Բազմաքանակ ու վիթխարի կառույցներով, պրոֆեսիոնալ կարողություններով, բավարարել են իրենց ժամանակաշրջանի պահանջները: Տեղականությունը, որը Պալյաններին մի տեսակ արքայատոհմի է վերածել և մյուս ճարտարապետների գործունեությունը հետին պլանում թողել, ճարտարապետության պատմության մեջ հազվադեպ երևույթ է: Օսմանյան կայսրությունում Պալյանների ձեռք բերած հեղինակությունը, անկասկած, հիմնվել է նրանց ունեցած գիտելիքների և կարողության վրա: Պալյաններն իրենց կառույցներում օգտագործել են արևմտյան ճարտարապետության տարրեր, սակայն օրվա նորամուծություն ու պահանջ լինելով, այդ օգտագործված տարրերը մեկնաբանվել և ներկայացվել են յուրովի²⁴:

Օսմանյան կայսրության ճարտարապետության զարգացմանը նպաստել են նաև այլ հայ ճարտարապետներ:

Բաղդասար Միրանշահյանը շատ հայտնի ճարտարապետ էր: Որպես արքունի ճարտարապետ՝ կառուցել է Կապան Մատենի արծաթի հանքի գործարանը, իր գծած հատակագծով կառուցվել են բազմաթիվ կամուրջներ և պետական շենքեր: 35 տարեկանում անցել է պետական ծառայության և 50 տարի անընդմեջ ծառայել պետությանը, գնահատվել է կառավարության կողմից, 1869 թ. արժանացել պատվո նշանի և աստիճանի²⁵:

Գևորգ Ասլանյանը կրթությունն ստացել է Փարիզում: Պոլիս վերադառնալով՝ անցել է պետական ծառայության և վարել տարբեր պաշ-

²³ Özlem Ertan, Bilim soslu Ermeni dşmanlığında son nokta, «Agos», 4 mayıs, 2007, s. 6.

²⁴ Tuğlacı P., նշվ. աշխ., էջ 335-336:

²⁵ «Լույս», Պոլիս, 1908, թիվ 25, 14 հուլիսի, էջ 838:

տոններ: Նրա ղեկավարությամբ կատարվել են բազմաթիվ հանրային շինություններ՝ Իզմիրի, Սկյուտարի ջրաբաշխության և Դեդեաղաչ-Սելանիք երկաթուղու նախնական գծագրերը, Սելանիքի և Հայդար փաշայի նավահանգիստների շինությունը²⁶:

Հովսեփ Ազնավուրն ավարտել է Հռոմի թագավորական ճեմարանը, պարգևատրվել 1877 թ. «Վալադիե» շքադրամով, որը շնորհվում էր Հռոմում ճարտարապետական ուսումն ավարտող և վկայական ստացող լավագույն ուսանողներին: Պոլսում կառուցած նրա շինություններն են՝ Թեփե Բաշըի թաղապետական թատրոնը և Նոր ֆրանսիական թատրոնը, Ֆեների բուլղարական երկաթյա եկեղեցին, Սանասարյան, Գյուլբենկյան, Թոփալյան, Նուսրեթ Բեյի առանձնատները, Բերայի անգլիական երկսեռ վարժարանները, արքայազն Աբբաս Հալիմ փաշայի եգիպտական ոճով ապարանքը և այլն²⁷:

Հայտնի ճարտարապետներ էին Հաջը Մկրտիչ Չարքյանը (1799-1899), Գաբրիել Մկրտչյանը (1857-1941), Պետրոս Նեմցեն (1830-1913), Նշան Զալֆան, որը Կարապետ Պալյանի ղեկավարությամբ մասնակցել է արքունական շինությունների կառուցմանը²⁸, Մելքոն Աստվածատուրյանը (?-1857), Սարգիս Մարգմանյանը (1817-1897), արքունի ճարտարապետներ Պողոս Օտյանը (1795-1862), Կիրակոս Օտյանը (1804-1866), Գրիգոր Ներսիսյանը (1827-1890) և Ներսես Ներսիսյանը (1856-1890)²⁹:

Այսպիսով, հայ ճարտարապետների նպաստն անհերքելի է օսմանյան կայսրության քաղաքաշինության, գեղարվեստի, լուսավորչության, տնտեսության և հասարակական կյանքի զարգացման մեջ:

²⁶ Ջարդարյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 12-13:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 84-85:

²⁸ Ալպոյաճյան Ա., Պատմություն հայ Կեսարիո, Կահիրե, 1937, էջ 1538:

²⁹ Ջարդարյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 51:

*НАИРА ГИНОСЯН
ИИ НАН РА*

АРМЯНСКИЕ АРХИТЕКТОРЫ В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ
(вторая половина XIX - начало XX вв.)

РЕЗЮМЕ

Армянские архитекторы внесли большой вклад в дело развития архитектуры Османской империи.

Девять членов выдающейся династии Палянов, являясь придворными архитекторами, из поколения в поколение на протяжении полутора веков, соединив западный стиль с восточным и создав своеобразный архитектурный стиль, воспроизвели неповторимые шедевры, украсившие столицу Османской империи Стамбул.